

Jaume DE PUIG I OLIVER

NOTES SOBRE EL MANUSCRIT
DE L'APOLOGIA DE BERNAT METGE
(París, BN ms. esp. 55)

En els estudis sobre Bernat Metge hi ha planat sempre una ombra de recança: el fenomen que una obra mediciana, qui sap si de la categoria intel·lectual i literària de *Lo Somni*, només hagi arribat fins als nostres dies en un únic foli d'un únic manuscrit: el de la BNF, ms. esp. 55. El fet ha donat ocasió de formular opinions contrastades a propòsit de la misteriosa *Apologia*.

En efecte, si Bernat Metge va escriure tot un diàleg¹ que, com veurem, fou tingut per algun, almenys, dels seus receptors com un diàleg de matèria moral, és molt frustrant que només en puguem llegir ara dues pàgines. Si, per contra, Metge va deixar el diàleg amb el seu interlocutor Ramon tot just després d'haver-lo encetat, a causa del cul-de-sac a què l'abocava o l'abocaria més endavant el final de *Lo Somni*, el silenci dels manuscrits seria eloqüent per ell mateix i corroboraria la tesi segons la qual la recerca moral de Metge hauria arribat a un desenllaç infeliç.²

Abans de discutir aquesta darrera opinió en el mateix terreny on ha estat plantejada, és a dir, en les aigües del debat històric-literari, semblaria oportuna una enquesta purament codicològica sobre l'*Apologia*. Si el fet que l'obra només hagi estat transmesa per un sol testimoni simplifica l'enquesta, això no vol dir que l'afer no sigui delicat, al contrari. És per la doble migradesa del còdex —un únic foli d'un únic manuscrit— que la seva anàlisi és més urgent i, potser, decisiva. Començarem, doncs, pel manuscrit.

---

1. El seu primer editor, Pere BOHIGAS, creia que el diàleg era més llarg que el fragment transmès pel ms. de París: cf. *El repertori de manuscrits catalans de la Institució Patxot*, dins «Estudis Universitaris Catalans», XVI (1931), 90-91 [recollit dins Pere BOHIGAS, *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, Curial – PAM 1985, 161-162]. RIQUER el donava per "obra inconclusa", dins *Obras de Bernat Metge*, Barcelona, UB 1959, *76, sense determinar si esguardava l'obra pròpiament dita o la còpia manuscrita única que se'n coneix; a la *Història de la Literatura Catalana*, vol. 2, Barcelona, Ariel 19641, 383, s'inclinava clarament per la hipòtesi que Bernat Metge deixà l'obra inacabada.

2. És la tesi clarament expressada per Stefano M. CINGOLANI, *El somni d'una cultura: "Lo Somni" de Bernat Metge*, Barcelona, Quaderns Crema 2002, 267-279.

DESCRIPCIÓ DEL MS. BNF ESP. 55³I. *Enquadernació*

1. Cobertes

a) Mides de superfície i gruix: 225 × 294 × 35.

b) Material: Ànima de pasta de paper, cobertes de pell roja.

c) Indicacions escrites: Contratapa I, a dalt, etiqueta amb la cota actual del ms.: "Esp. | 55". Al costat, altra etiqueta de paper enganxada, escabotada en la seva part superior.

d) Elements decoratius: Tres filets daurats ressegueixen els cantons de les dues cobertes; al centre de totes dues, armes del rei de França en ferros daurats.

2. Llom de la mateixa pell.

a) Tipus, tècnica i nombre de relligadures: Els plecs són directament cosits a les tapes mitjançant cinc nervis interns als quals en corresponen cinc d'externs, formant sis seccions exteriors.

b) Descripció de les seccions: 1) i 3)-6), ferros daurats, amb la flor de lis al centre; 2), en majúscules daurades: «Doctrin | Morale». A la secció 6), etiqueta enganxada amb la cota actual del ms.: «*Esp.* | 55».

3. Altres elements

a) Folis de protecció i guarda: V + III. Foli de guarda inicial Ir, al mig: «Volume de 105⁴ Feuillet | 10 Décembre 1875». Foli de guarda inicial IVr, a dalt: ,ytalianj'. Foli de guarda inicial Vv, a dalt: «Italien | En Espagnol Maillorquin | Doctrine Morale traict de vices e vertues», títol donat el segle XVI.

c) Cobertes (folres) del mateix paper que els folis de guarda.

e) Capçalera i capçada dalt i baix.

g) Llavis amb ferros daurats.

4. Conclusió. Data: s. XVIII.

II. *Cos del volum*

1. Composició material: Ms. miscel·lani.

2. Matèria: paper.

4. Folis: V + 105 + III.

5. Dimensions: 210 + 286 + 20.

6. Plecs:

1) Plec de 7 × 2, folis 1-14, sense reclam.

3. Seguim l'esquema descriptiu proposat en «ATCA», XVII (1998), 296-298.

4. *Corr pro* 104

- 2) Plec de 7×2 , folis 15-28, sense reclam.
- 3) Plec coix de 8/7, folis 29-43, sense reclam.
- 4) Plec de 7×2 , folis 44-57, amb reclam: "assats"
- 5) Plec de 8×2 , folis 58-73, sense reclam.
- 6) Plec de 8×2 , folis 74-89, sense reclam.
- 7) Plec de 8×2 , folis 90-105.

Els plecs són reforçats amb tires de paper, que entre plec i plec treuen com uns talons.

Al capdamunt del foli 1r: «+Ihs+ MDXCIII⁵ | 1075, 7802».

8. Foliació: Primitiva foliació contemporània del ms. en xifres romanes i en tinta, restes de la qual, guillotinades, són visibles als folis 8-43, és a dir, en els tres primers plecs. En els altres plecs no s'hi observa. Tot el volum fou unitàriament numerat en tinta negra a l'angle superior dret del recto dels folis abans de rebre la relligadura actual.

10. Filigranes:

a) Foli de guarda inicial III i final I, de la corona encerclada, del tipus BRIQUET II 4863, datada a Nàpols entre 1486 i 1496.

b) Fol. 1-28, 37, de la flor, semblant a BRIQUET II 6306, datada a Nàpols el 1438, amb variants similars a altres ciutats italianes entre 1438 i 1460.

c) Folis 29-36, 42-72, 90-94, 100-103, del carro, del tipus BRIQUET I 3544, datada a Lucca a partir del 1434, amb variants similars a d'altres ciutats italianes, belgues, franceses i alemanyes entre 1452 i 1473.

d) Folis 74-97 de la flor, semblant a Briquet II 6651, però no igual, que no hem sabut trobar en repertoris.

12. Sistema de ratllat a la mina de plom i en sec. >>>><<<<. Serveix per a delimitar la caixa d'escriptura.

III. *Contingut literari*

I

1. Fol. 1-43. Fol. 1ra, *inc.* (rúbrica): *Doctrina moral cullida de diuerses actes, la qual per vn hom laych de Mallorques apellat en Pachis a pregaries de sos fills es stada complida en lo present libre continuada* (fi de rúbrica). «Fills homens hi ha qui son bons per natura e altres per doctrina. E virtuts son apreses per gran treball les quals desige ministre ...»

Fol. 43rb, *exp.*: «... car tot lo deffalliment que hic trobarets proceex de la mia ignorancia la qual sotsmet a correccio e smena de la sancta sgleya Romana. E deu per sa merce vos leix viure al seu sant seruey eus port a vida perdurable e a mi si faca. Amen».

---

5. *Corr pro* MDC XCIII.

Foli 43v buit.

2. Identificació de l'autor i obra: [EN PACHS], *Doctrina moral*.

3. Altres manuscrits: BNF, *esp.* 54; Barcelona, ACA, ms. Sant Cugat 81; BC ms. 472.

4. Catàlegs i bibliografia: A. MOREL-FATIO, *Bibliothèque Nationale. Département des manuscrits. Catalogue des manuscrits espagnols et des manuscrits portugais*, Paris, Imprimerie Nationale 1892, 5b-6a; Francesc X. MIQUEL ROSELL, *Catàleg dels llibres manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Sant Cugat del Vallès existents a l'Arxiu de la Corona d'Aragó*, Barcelona 1937, 129; *Cincuenta años de la antigua Biblioteca de Cataluña*, Barcelona 1968, 137; Jaume RIERA I SANS, *Sobre l'autor de la Doctrina Moral (segle XV)*, dins «Randa», 9 (1979), 117-125.

5. Edicions: a) *Sentencias morales*, dins Pròsper de BOFARULL, *Documentos literarios en antigua lengua catalana*, Barcelona 1857 (CODOINACA, vol. XIII), 186-301.

b) *Doctrina moral del mallorquí en Pax*, a cura de Gabriel LLABRÉS I QUINTANA, Mallorca 1889.

II

Folis 44r-75r. Fol. 44ra, *inc.* (rúbrica): *Tractat apellat doctrina compendiosa de viure justament e de regir qualseuol hofici public lealment e dilligent* (fi de rúbrica). «[E]n nom de deu sia e de la molt homil verge madona sancta Maria mara sua beneyta e de tots los sants e sanctes de paradís lo present tractat conte en si compendiosa ço es abreuiada doctrina a cascu de viure justament ...».

Fol. 75 rb, *exp.*: «... E per co tot ho sotsmet a esmena de qui mes e mils hi entena que yo. e assenyaldament a esmena de santa mara sglesia e en aquesta manera e ab aquesta condicio o compli lo dit frara quin haia bon guardo de nostro Senyor Deu | AMEN».

Foli 75v buit.

2. Identificació de l'autor i obra: FRANCESC EIXIMENIS, *Doctrina compendiosa*.

3. Altres manuscrits: BNM, ms. 10265; Barcelona, ACA, ms. Ripoll 85; ms. Sant Cugat 79; BC, ms. 12; Vic, Bibl. Episcopal 235; Girona, AC, ms. 58; BNF, ms. *esp.* 48.

4. Catàlegs: A. MOREL-FATIO, *o. c.*, 5b; Jaume MASSÓ I TORRENTS, *Les obres de fra Francesch Eximeniç (1340?-1409?)*. *Essaig d'una bibliografia*, dins «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», III (1910), 615-616; Fra MARTÍ DE BARCELONA, *Fra Francesc Eiximenis, O.M. (1340?-1409?)*. *La seva vida. Els seus escrits. La seva personalitat literària*, dins «Estudis Franciscans», XL (1928), 484; F. X. MIQUEL ROSELL, *o. c.*, 127-128; *Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Nacional, vol. XV (10201 a 11000)*, Madrid 2001, 38; Jaume

MASSÓ I TORRENTS (†) i Jordi RUBIÓ I BALAGUER (†), *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca de Catalunya*, vol. I, mss. 1-154, Barcelona 1989, 79-80.

5. Edicions: a) *De la temor de Déu e virtut de justícia*, Barcelona, Carles Amorós 1509, 48 f.

b) Pròsper DE BOFARULL, *Doctrina moral y política*, segons el ms. Sant Cugat 79 (CODOINACA, vol. XIII), 311-393.

c) Francesc Eiximenis. *Contes i faules*. Text, introducció, notes i glossari de Marçal OLIVAR (E.N.C. col. A, n° 13), Barcelona, Ed. Barcino 1925, 100-102, on és editat un fragment del c. 15.

d) MARTÍ DE BARCELONA, *Francesc Eiximenis. Doctrina compendiosa* (E.N.C. col. A, n° 24), Barcelona, Ed. Barcino 1929, 159 pp.

III

1. Fol. 76rv. Fol. 76ra, *inc.*: «Stant a mi l'altre jorn ab gran repos e tranquilant dela pensa en lo meu diuersori en lo qual acustum star quant desig esser be acompanyat no pas dels homens que vuy viuen car poch de ells saben acompanyar, mas dels morts quils han sobre puyats en virtut sciencia gran industria e alt ingeny ...».

Fol. 76vb, *exp.*: «... veus encara mes que aquells que hic partexen en van en altres parts no moren de aquest mal e si ho fan son...» (fine mutilus).

Fol. 77ra, dalt de tot, *al man.*: 'Libre'. La resta és buida.

2. Identificació de l'autor i obra: Bernat METGE, *Apologia*.

4. Bibliografia: Francisco RICO, *Sylvae (XXI-XXV)*, dins «Estudis Universitaris Catalans», XXVI (1984), 233-237 (= «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes oferts a R. Aramon i Serra en el seu setantè Aniversari», IV) [es planteja si l'*Apologia* és anterior o posterior a *Lo somni*].

5. Edicions: a) *Apologia de Bernat Metge*, dins Pere BOHIGAS, *El repertori de manuscrits catalans de la Institució Patxot. Missió de París. Biblioteca Nacional (1926-1927)*, dins «Estudis Universitaris Catalans», XVI (1931), 90-93 [reproduïda en Pere BOHIGAS, *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, Curial-PAM 1985, 161-163].

b) Martí DE RIQUER, *Obres de Bernat Metge*, Barcelona, Ed. Selecta 1950, 137-141.

c) ID., *Obras de Bernat Metge*, Barcelona, UB 1959, 157-163.

IV

Folis 77v-93v. Fol. 77v, *inc.*: «Proverbis e dits de filosofos. Com lo molt alt e molt noble e poderos senyor en Jacme per la gracia de Deu rey darego e de Sicilia e de Malorques e de Valentia compte de Barchinona al qual es curos de sercar saber e trachtar ...»

Fol. 93v, *exp.*: «... No demans ques faça yuas la hobra mas vulles que sia ben fet que la gent no demanen en quant fo fet mes diuen que be es fet. Finit deo gratias».

2. Identificació de l'autor i obra: Jafudà BONSENYOR, *Proverbis i dits de filòsofs*.

3. Altres manuscrits: a) *en català*: BC, mss. 14, 42, 472, 1031; ACA, ms. Sant Cugat 83; BNM, ms. 921; b) *en castellà* (traduït del català per Jacobo ZADIQUE, de Uclés: Biblioteca de l'Escorial, mss. b.II.19 i b.IV.10).

4. Catàlegs i bibliografia: A. HELFFERICH, *Raymund Lull und die Anfänge der Catalonischen Litteratur*, Berlin 1858, 51-62; Julián ZARCO CUEVAS, *Catálogo de los manuscritos castellanos de la Real Biblioteca del Escorial*, vol. I, Madrid 1924, 39-40, 49 J. CARDONER PLANAS, *Nuevos datos acerca de Jafuda Bosenyor*, dins «Sefarad», IV (1944), 287-293; Francesc X. MIQUEL ROSELL, *o. c.*, 131; *Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Nacional*, vol. III (897 a 1100), Madrid 1957, 53; *Cincuenta años de la antigua Biblioteca de Cataluña*, Barcelona 1968, 125, 126, 137, 152; MASSÓ-RUBIÓ, *o. c.*, 81-82, 119-120.

5. Edicions: a) Pròsper DE BOFARULL Y MASCARÓ, *Documentos literarios en antigua lengua catalana (siglos XIV y XV)* (CODOINACA, t. XIII), Barcelona 1857, 165-185 [incompleta].

b) Jahuda BONSENYOR, *Libre de paraules e dits de savis e filòsofs. Los proverbis de Salomó, llibre de Cató ...*, per Gabriel LLABRÉS Y QUINTANA, Palma de Mallorca, 1889, 148 pp.

c) Jafuda o Jahuda, *Sentencies morals*. Traducció del Còdex L2 de la Biblioteca Nacional de Madrid, per Josep BALARI Y JOVANY, Barcelona, Biblioteca de la Revista Catalana, Estampa de F. Giró 1889, 63 pp.

V

Folis 94r-104v. Fol. 94r, *inc.*: «Lo saguent trachtat ho compendi es stat compilat e hordonat an la ciutat de Barchinona per narnau de Cap de villa a XX de març del any M CCCC XXX VII ho saltim fo asplagat com lonch temps hi agues lagiat abans. Es stat fet e hordonat per dezcobrir e prouahir ales anbosques e aguayts qui continuament vetlen pensen e cogiten sobre tal matèria segons clarament pora⁶ ser⁷ vist e compres en diuerses capitolls auant posats e hordonats jatsecia empero que si an los dits capitolls anant posats seran posades algunes rahons ho punts que mostraran eser mase grsos ho superfluos (*sic*) ja per tot aço no deuen eser hagudes totalment per impertinents ne per infrustuoses (*sic*) co mper⁸ (*sic*) aquestes poden eser vis-

6. *Interlin*

7. *corr pro sera*

8. *Seq per iter*

tes e compreses les hostilitats o inhotilitats tant com toque an lo fet de les monedes...»

Fol. 104r, *exp.*: «... com tota moneda menuda que sia fora della ley dell tern deu eser hinibida corer per tot lo regna darego si fer se pora pro almenys an lo principat de Barchinona e de les altres monedes grosses sia remes a les leys de la terra».

2. Identificació de l'autor i obra: Arnau CAPDEVILA, *Tractat de les monedes*.

3. Altres manuscrits: AHCB, ms. *Diversorum* 6, f. 62-94.

5. Edició: Josef SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, Barcelona, Antonio Brusi impresor 1818, t. II, 60-71.

VI

1. Fol. 104v, *inc.*: «Nota avui LXVIII florins darego pesen I march de perpinya ...»

Ib., *exp.*: «... Item IIIIm CCLXXVI sous menus de tern deuen pasar I quintà dret pero are nia mester grosos IIIIm CCLXVIII o CL».

2. Identificació de l'autor i obra: ANÒNIM, *Nota sobre avaluació del pes de diverses monedes catalanes*.

3. Altres manuscrits: AHCB, ms. *Diversorum*, 6, folis 62-94.

5. Edicions: Josef SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, Barcelona, Antonio Brusi impresor, 1818, + II, p. 60-71.

IV. Caixa d'escriptura

I

1. Caixa d'escriptura: 130 × 195, a dos corondells, línies diverses.

Impaginació: 25 + 57 + 16 + 57 + 50 x 35 + 195 + 55.

2. Tipus de ratllat: Quatre línies de justificació verticals, dues línies de justificació horitzontals, línies d'escriptura de justificació a justificació i de justificació a justificació. Línies 41-44 en pàgines plenes.

3. Tipus de lletra: Folis 1-38: gòtica cursiva, de tres mans: a) folis 1-9r; b) 9v-28v; c) f. 29r-38v.

Folis 38r-43r, lletra humanística d'una sola mà, amb influències de la bastarda i reminiscències de la cancelleresca.

Rúbriques d'una altra mà.

5. Decoració: Capitals no executades. Rúbriques. Majúscules amb tocs de vermell a l'inici i a l'interior dels paràgrafs.

7. Segell de la Biblioteca Reial francesa al foli 1r.

11. Revisions i correccions passim. Addicions de text als marges dels f. 2r, 5r, 13r, 14v, 16r.

II

1. Caixa d'escriptura: 130×195 , a dos corondells, de 32-34 línies en corondells plens.

Impaginació: $25 + 57 + 16 + 57 + 55 \times 35 + 195 + 60$.

2. Tipus de ratllat: Com l'anterior.

3. Tipus de lletra: Com la darrera i de la mateixa mà. Rúbriques d'una altra mà.

5. Decoració: com l'anterior. Citacions subratllades en vermell.

11. Revisions i correccions: No se n'hi veuen. Addicions de text als marges: F. 48rv, *al man*.

III

1. Caixa d'escriptura: 130×195 , a dos corondells.

Impaginació: $30 + 57 + 16 + 57 + 53 \times 35 + 195 + 60$.

2. Tipus de ratllat: Com els anteriors. Línies 32-33 a corondell ple.

3. Tipus de lletra: Escriptura humanística amb influències de la bastarda i reminiscències de la cancelleresca, com l'anterior, i de la mateixa mà que escriu a partir del f. 39r.

IV

1. Caixa d'escriptura: 130×195 .

Impaginació: $30 + 57 + 16 + 57 + 53 \times 34 + 195 + 57$.

2. Tipus de ratllat: Com els anteriors. Línies 38-40 a corondell ple.

3. Tipus de lletra i mans:

a) Folis 77v-87ra; 88ra, línia 4ss-93vb: Escriptura cursiva humanística força descurada; el mateix copista transcriu els títols de capítol.

b) Folis 87rb-88ra; línies 1-3: Escriptura humanística cursiva més acurada; el mateix copista copia els títols de capítol.

V-VI

1. Caixa d'escriptura irregular, d'uns 160×222 , a columna tirada.

Impaginació de foli 95r: $25 + 17 + 2 \times 20 + 21 + 25$.

2. Tipus de ratllat: No n'hi ha; com a la resta del plec són perceptibles les traces de les línies en sec de la caixa de justificació [com les anteriors].

3. Tipus de lletra i mans: Escriptura cursiva humanística, amb influències de la bastarda, de la mateixa mà.

7. Segell de la Biblioteca Règia de França al foli 104v.

11. Revisions i correccions freqüents. Al foli 96r, dues notes marginals que són addicions al text. El darrer paràgraf de l'obra, f. 104r, també pot ésser una addició.

12. Notícies històriques: Al f. 105v, mutilat per la cisalla, nota de mà italiana, assenyalada per manícula: ‚principe de Visengnano’ (= Girolamo Sanseverino, príncep de Bisignano, company d'Antonello Petrucci, secretari i primer ministre de Ferran I de Nàpols, condemnat per lesa majestat i executat amb Petrucci i d'altres el 15 de maig de 1487).⁹

Fol. 104v, a baix: «iniuriam (?) parcere (?) insanum (?)».

V. Conclusió

1. Estat de conservació: Bo. Forats de corc als folis inicials i finals.

2. Datació: Les filigranes del cos del volum inclinen a pensar que el manuscrit s'ha constituït durant els anys centrals del segle XV.

3. Origen possiblement italià, en els ambients de la cort aragonesa de Nàpols.

4. Propietaris i procedència: Girolamo di Sanseverino, príncep de Bisignano; Biblioteca dels reis aragonesos de Nàpols a partir del 1487. El ms. formava part de la biblioteca reial de Fontainebleau, fundada per Francesc I, qui hi va fer adjuntar la biblioteca de Blois, dels ducs d'Orleans. Aquests havien recollit fons dels reis aragonesos de Nàpols, formats pels reis Alfons IV (I) (1435-1458) i Ferran I (1458-1494). Alguns dels mss. dels reis aragonesos van passar a França després de la guerra d'Itàlia de Carles VIII; d'altres per venda d'Isabel, vídua de Frederic III, a Lluís XII.¹⁰

L'articulació interna del manuscrit

Quan un manuscrit és miscel·lani, però no factici, el primer que cal esbrinar és si hi ha un fil conductor de la seva diversitat interna. En el cas que examinem, la resposta ja sembla donada pel(s) bibliotecari(s) que al llong i en un foli de guarda va(n) estampar el títol "Doctrin. moral". El manuscrit és miscel·lani, però presenta un conjunt d'escrits de matèria moral. Que dugui enganxat al final el *Tractat de les monedes* d'Arnau Capdevila (1437) no és cap inconvenient greu, a l'inrevés, perquè aquesta obra, bo i presentant

9. Cf. Tamarro DE MARINIS, *La biblioteca napoletana dei re d'Aragona*, volum I, Milano, Ulrico Hoepli 1952, 41, 180; Léopold DELISLE, *Le Cabinet des Manuscrits*, vol. I, 229-230, 244.

10. Cf. Léopold DELISLE, *Le Cabinet des Manuscrits*, vol. I, 230.

aspectes tècnics, té una finalitat moral i legal de primera importància: Combatre el frau monetari practicat a gran escala pels florentins.

Però tal vegada la unitat catalogràfica del volum és merament externa i, per tant, insuficient per a establir de forma canònica l'articulació de la seva unitat.

Partim, doncs, de la unitat temàtica del volum —del fet que el volum aplega diversos tractats de filosofia moral pràctica— i confrontem-la amb els elements aportats en la descripció del còdex. L'anàlisi de les filigranes indica que papers de molins diversos es barregen entre ells. En el segon plec hi ha fulls de dues filigranes diverses {b} i c); en els dos darrers plecs, una filigrana ja coneguda, {c}, es barreja amb una tercera filigrana, {d}. Si el volum és miscel·lani, des del punt de vista de la seva materialitat no és factici, no és compost de blocs separats i separables. La seva unitat material és anterior a la relligadura: ha nascut en un taller amb recursos, ben assortit de material cartaci, que treballa simultàniament amb papers d'origen divers, encara que aquests materials haguessin pogut ésser servits per un mateix distribuïdor.

Diversitat de paper material i diversitat de copistes, també. Un copista comença la transcripció de la *Doctrina moral* de Pachs, però no l'acaba. El qui la portarà fins a la darrera rúbrica és un segon copista, el qual, utilitzant una preciosa lletra humanística amb influències de la bastarda, molt clara i de personalitat molt acusada, escriurà després de l'obra de Pachs tota la *Doctrina compendiosa* de Francesc Eiximenis i emprendreà a continuació la còpia de l'*Apologia* mediciana. I allà on s'estronca l'*Apologia*, allà mateix desapareix per arreu la mà experta que havia escrit des del foli 39r fins al 76v.

No deixa de cridar l'atenció que els folis 74-89 (final de la *Doctrina compendiosa* + foli únic de l'*Apologia* + tretze primers folis dels *Proverbis e dits de filòsofs*) formin un plec unitari. La identitat de filigrana en tot el plec i la seva construcció regular —no hi ha cap taló— prohibeixen de pensar en talls o amputacions. El foli 76 forma full pacíficament amb el foli 87, de manera que la interrupció de l'*Apologia*, des d'un punt de vista merament codicològic, només té dues explicacions possibles: a) o bé l'escriptura fou interrompuda matemàticament pel copista a la darrera línia regular del segon coronell del verso del foli 76; b) o bé el text continuà escrit més enllà de l'actual foli 76 —sense que es pugui dir, naturalment, quin espai ocupà— i aquesta part hauria estat retirada després, per causes que tampoc no consten.

Insistirem en el fet que per via codicològica només hi ha aquestes dues possibilitats. L'*Apologia* és escrita en un foli, el 76, que és la primera meitat del tercer full del quadern, essent-ne el foli 87 la segona meitat. Sobre aquest tercer full n'hi ha cinc més, corresponents als folis 77-86. Segons la hipòtesi a), l'*Apologia* hauria estat interrompuda al final del primer foli que hom n'havia copiat i per això el foli següent, 77r, és buit, és a dir, hi ha un hiatus evident. Segons la hipòtesi b), l'*Apologia* pot haver continuat en un o en més d'un foli, després retirats del quadern i substituïts pels cinc fulls que ara

formen els actuals folis 77-86. Atès que el copista treballava directament sobre el quadern, en el cas que l'*Apologia* hagués estat continuada, no hauria pogut materialment arribar mai al recto del foli 87. És l'únic límit inherent a una hipotètica continuació de la còpia del text. Posat que el quadern fos de 8×2 , l'*Apologia* hauria pogut ocupar pacíficament 11 folis. Els càlculs, en aquesta o en qualsevol altra hipòtesi variant, són fàcils de fer, oi més tenint en compte que són merament hipotètics i depenen de la solució que s'hagi de donar a les dues possibilitats *a*) i *b*) plantejades.

Ja hem dit que el ms. informa encara de dues particularitats: la primera és que amb l'*Apologia* desapareix el copista que havia treballat en el ms. des del foli 39r; la segona és que el recto del foli 77 és buit, i que els *Proverbis e dits de filòsofs*, de Jafudà Bonsenyor, escrits ja per una altra mà, comencen al foli 77v. No ens escarrassarem ara a cercar les causes del canvi de copista, formulant hipòtesis del tot inverificables: El copista es va morir? Fou requerit per a d'altres feines? Va plegar del seu ofici? Tant se val! La buidor del foli 77r és una solució de continuïtat *sui generis* entre el fragment de l'*Apologia* i l'escrit que ve després. Cal suposar que els dos fets tenen alguna relació entre ells? És possible, no necessari. L'estat actual del manuscrit tolera la hipòtesi d'una interrupció sobtada de l'*Apologia* al capdavant del foli 76v, igualment com tolera la hipòtesi d'una eliminació d'altres folis escrits de l'*Apologia*, no superiors a 10 si el quadern era de 8×2 , i la seva substitució pels actuals folis 77-86, on un altre copista escriu els *Proverbis* de Jafudà Bonsenyor. La pàgina de respecte deixada entre el fragment medicia i els *Proverbis* és el punt de sutura (o, millor, de ruptura) entre l'*Apologia* no continuada/suprimida i l'obra que la substitueix.

L'anàlisi codicològica permet d'accedir a un altre tipus d'informació, si observem la manera com el copista emprèn el treball de còpia de l'escrit medicia. En la primera columna del foli 76ra deixa l'espai habitualment previst en els manuscrits per a la rúbrica inicial, on hauria constatat el títol de l'obra i el nom de l'autor, i aquesta és l'única raó que explica perquè l'*Apologia* ha estat transmesa anònimament. Però el copista va haver de calcular amb cura l'espai que havia de deixar per a unes dades que tant ell com el rubricador havien de conèixer amb detall —sobre el títol no hi podia haver cap mena de dubte, perquè consta en el text¹¹—. Per una raó semblant, les primeres línies escrites de l'obra són sagnades cap endins, deixant l'espai que hauria d'ocupar una inicial de capítol, evidentment no realitzada, i això mateix ho torna a repetir una mica més endavant.¹² Si hom compara aquests espais deixats en blanc amb els de la còpia immediatament

11. «... he deliberat de comanar a tu, petit libre meu, lo qual vul que haja nom *Apologia*, que vol dir scusació e satisfació...»: BNF, ms. esp. 55, fol. 76rb, línies 18-21; ed. RIQUER, *o. c.*, 160.

12. BNF, ms. esp. 55 fol. 76va, després de la línia 5; a partir de la línia 16 en l'ed. de RIQUER.

anterior de la *Doctrina compendiosa*, obra del mateix copista, hom constata que no hi ha cap diferència, llevat del fet que la *Doctrina compendiosa* és degudament rubricada i l'*Apologia* no. A l'interior dels corondells hi ha espai per a realitzar-hi amb majúscules acolorides o rubricades les inicials ,r' i ,b', corresponents a les inicials dels dos interlocutors del diàleg, Ramon i Bernat, que el copista es limita a indicar en minúscules. És a dir, el copista havia començat a copiar un text on calia preveure divisions en capítols, separació de frases entre interlocutors, espais per a rúbriques i inicials de capítol. No copiava una minuta o unes frases fragmentàries d'una obra desconeguda, sinó una obra que requeria unes determinades atencions, altrament habituals en la còpia de manuscrits. Això porta a admetre que l'*Apologia* era un escrit real i existent, que hom es disposava a copiar a continuació d'una obra coneguda d'Eiximenis, de manera perfectament canònica. Si l'obra era llarga o curta, interessant o no per al comitent del treball, acabada o inacabada pel seu autor, el manuscrit no ho pot dir. Però sí que indica l'existència d'un text en forma de diàleg i organitzat en capítols que hom es disposava a copiar en condicions normals. Dubtar que l'*Apologia* hagi estat un text molt més llarg del que n'ha estat transmès no té cap fonament codicològic, més aviat al contrari: en forma de còpia o d'exemplar', el copista del ms. esp. 55 de la BNF treballava a partir d'un antígraf preexistent, llarg o curt, això no se sap, però real, que hom procedia a publicar segons les regles del gènere.

Poques coses més pot aportar la materialitat del còdex. Per exemple, no pot explicar perquè l'*Apologia* no fou continuada. Tampoc no pot explicar perquè algú va tenir la idea de fer copiar l'obra de Metge al costat de l'obra de Pachs i d'una obra d'Eiximenis. Però l'anàlisi del còdex ara parisenc revela que no és possible dubtar que Metge —o un altre autor— hagi escrit l'*Apologia*. Amb aquest o amb un altre títol, obra de Metge o d'algú altre, l'*Apologia* existí i no hi ha arguments codicològics per a sostenir que l'únic foli que n'ha arribat en còpia sigui l'únic que fou escrit originalment, ni que l'obra restés inconclusa.

En resum, amb les nostres anàlisis preteníem establir a través d'indicis objectius que el copista del ms. BNF, esp. 55, tenia davant seu un manuscrit de l'obra de Metge. I que, per tant, l'*Apologia* era una obra real i existent, que cal atribuir sense reserves a qui la crítica interna de l'únic foli que l'ha transmesa ha designat des dels temps de Morel-Fatio¹³.

„Sitz im Leben“ del manuscrit BNF, esp. 55

Si fins ara havíem interrogat el manuscrit en la seva realitat material, cal que ens girem ara cap a les circumstàncies que li van donar naixença, en la

13. Cf. MOREL-FATIO, *o. c.*, ib.

mesura que les poguem copsar, sobretot pel que fa a l'episodi de l'aparició fugaç de l'*Apologia* entre els seus folis. En aquest aspecte, el primer que sobta és que la interrupció brusca de la còpia de l'escrit medicia va de tronc amb la desaparició del copista. Sobre això el manuscrit no diu res que tregui de dubtes. Són dos fets independents o van lligats l'un amb l'altre? Encara que no sigui possible establir amb exactitud la naturalesa del lligam entre els dos fets, cas que n'hi hagi, hom no es pot sostreure a la impressió que, arribats al foli 76, algú va ventar un cop de timó en l'anadura del manuscrit. Metge fou arraconat i Jafudà Bonsenyor preferit. Què pot haver passat?

D'antuvi hi ha un fet que pot explicar que l'*Apologia* s'arregleri en el manuscrit al costat d'una obra d'Eiximenis. Ramon Çavall, l'interlocutor de Metge, posseïa diversos manuscrits del menoret¹⁴ i fins i tot hi ha raons poderoses que fan pensar que era un fervorós partidari de l'obra i de les idees del frare gironí. Això és un fet.¹⁵ Que algú tingués la idea de juxtaposar en un mateix recull de matèria moral la *Doctrina compendiosa* i un diàleg en el qual un dels interlocutors fos un partidari acèrrim del seu autor, significa simplement que aquest algú coneixia bé els dos personatges: Çavall com a eiximenià i Metge com a amic-interlocutor de Çavall. D'altra banda, Pere

---

14. Eren propietat de Çavall amb tota certesa els mss. actualment de la BNM 1792-1793, primitivament dos únics volums, que contenen el *Terç del Crestià*, amb unes decoracions famoses. La vídua de Çavall, Agnès, els va vendre al prior i frares del monestir de Sant Jeroni de la Murtra el 30 de juny del 1417, tal com consta en una nota del segle XV del foli inicial de guarda Iiv del ms. 1792 de la dita biblioteca. També els mss. BC 456-458 (*Primer i Terç del Crestià*) procedeixen de Sant Jeroni de la Murtra, a través de Pau Ignasi de Dalmases, però no hi ha elements objectius que els vinculin amb Çavall. Guillem Fontana, traductor al català del *Psalterium* d'Eiximenis, dedica el seu treball "a la molt honorable e saua madona Agnès, muler quondam del molt honorable e de gran saviesa mosen Ramon Saual de Barcelona conseller e maestre racional del senyor rey de Aragó": cf. BNM, ms. 4286, f. 1r; BC ms. 300 f. 1r; BNF, ms. esp. 45, f. 1r. Per a Ramon Çavall, conseller de la ciutat de Barcelona els anys 1379, 1382, 1385 i 1395, enviat de la ciutat l'any 1396 prop del rei Joan I a denunciar l'actuació dels consellers del monarca i, a la mort d'aquest, enviat com a representant de les viles reials de Catalunya a Sicília per tal d'entrevistar-se amb el nou rei Martí l'Humà, conseller en cap de Barcelona els anys 1405 i 1408, batlle general de Catalunya i mestre racional, poeta, amic de Bernat Metge, encara que de mentalitat ben diferent per no dir oposada, possessor d'un manuscrit de l'*Ovidi enamorat* de Metge i informador al rei Martí de l'existència i qualitat de *Lo Somni*, cf. J. MASSÓ I TORRENTS, *Les lletres catalanes en temps del rei Martí i en Ramon Çavall*, Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya 1910, 15 p.; Martí de RIQUER, *Obras de Bernat Metge*, Barcelona, Universitat 1959, 169*-172*; *Història...*, o. c., vol I, 586-592; vol. II, 387-389, 430.

15. Al foli 1r del ms. BNM 1792, hi ha una vinyeta singularment il·lustrativa de la devoció eiximeniana de Çavall, i que hom pot veure reproduïda en color en el volum II de l'*Heràldica Catalana* de Martí de RIQUER; i en Joan MOLINA I FIGUERAS, *La Virgen de los Consellers'. Metàfora mariana e imatge del poder*, dins «Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar», LXXVII (1999), 111-151, especialment 133-144, en la qual Ramon Çavall és presentat com a «primogènit en la obra del Crestià», títol que pot voler dir moltes coses i que postula una implicació personal forta de Çavall amb l'ideari, si no amb els mateixos volums, d'Eiximenis.

Bohigas ja va fer notar fa molts anys que Pachs citava en la seva *Doctrina moral* la *Doctrina compendiosa* d'Eiximenis;¹⁶ i Riquer hi afegia el *Libre dels àngels*.¹⁷ El nostre manuscrit, doncs, té un fil conductor no solament perquè la seva matèria és moral, ans perquè d'alguna manera se situa en un entorn de forta coloratura eiximenisiana. La presumpció que el nom de Ramon Çavall anava notòriament lligat amb el nom d'Eiximenis és sòlida, i això obre una esclatxa per a entendre perquè hom anava a copiar l'*Apologia* just després de la *Doctrina compendiosa*, i també perquè hom ho impedí. El(s) partidari(s) de la còpia podia(en) considerar rellevant el fet que l'interlocutor de Metge fos Çavall, partidari fervent d'Eiximenis. El(s) partidari(s) de l'eliminació de l'*Apologia* podia(en) creure que la moral de Metge no era prou coincident amb la d'Eiximenis. I no cal pas ésser molt atrevit per a suposar que tenia(en) tota la raó del món. Així l'intent frustrat de copiar al costat d'una obra d'Eiximenis l'*Apologia* de Metge ha d'ésser llegit també com una indicació que la recepció de l'obra de Metge fou més complexa del que s'ha pensat. I segurament molt plural. Que finalment l'*Apologia* no fos acabada de copiar al costat de la *Doctrina compendiosa* forma part d'una reacció negativa a l'obra mediciana. Algú va tenir, potser, raons precises per tal d'arraconar Metge i preferir Jafudà Bonsenyor. No podem entrar, òbviament, a fer hipòtesis sobre les motivacions crítiques precises que van donar el resultat conegut; n'hi ha prou d'assenyalar que la interrupció de la còpia de l'*Apologia* pot haver estat una decisió deliberada, 'moral', i no un mer accident sobrevingut per causes del domini de la contingència.

L'any 1487 el nostre manuscrit entrà a les col·leccions dels reis aragonesos de Nàpols.¹⁸ Ja hem vist que pertanyia a Girolamo Sanseverino, príncep de Bisignano. Avui no podem pas escatir com se'n apoderà aquest magnat. Tampoc no sabem del cert si fou escrit a Catalunya o a Nàpols. Entre tanta incertesa, una cosa és clara: el manuscrit forma part dels molts manuscrits catalans que pul·lularen per Itàlia darrere les conquestes d'Alfons dit el Magnànim. La seva funció o utilitat tampoc no sembla dubtosa: és un llibre d'edificació moral, no un article de luxe. I el *Tractat de les monedes*, obra de denúncia del frau monetari practicat a gran escala contra la moneda catalana (i altres monedes) pels florentins, no deixa d'ésser un tractat escaient per algú que hagi de córrer per Itàlia.

16. *L. c.*, dins «Estudis Universitaris Catalans», XV (1930), 111 [*l. c.*, 92]. El lloc citat de Pachs es pot consultar dins Pròsper DE BOFARULL I MASCARÓ, *Documentos literarios en antigua lengua catalana (siglos XIV y XV)* (CODONACA vol. XIII, *Sentencias morales* (1), 219); i en *Doctrina moral del mallorquí en Pax*, a cura de Gabriel LLABRÉS I QUINTANA, Palma de Mallorca 1889, 51.

17. Martí de RIQUER, *Història*, o. c., 127; el lloc citat per Pachs és respectivament, *ib.*, [BOFARULL] 295 i [LLABRÉS] 145.

18. També en formà part el ms. de *Lo Somni*, avui a la BNF, ms. esp. 305: Tammaro DE MARINIS, o. c., volum II, Milano, Ulrico Hoepli 1947, 108.

Si no sabem qui el va posseir abans que arribés a les mans de G. Sanseverino, almenys podem ponderar que en el seu temps era un producte d'alguna manera representatiu del que podien produir els autors catalans en el gènere de la literatura moral. I encara, d'una manera més específica, el que podien produir els autors que formaren part de la Cort (Bonsenyor, Pachs, Metge) i es movien o s'havien mogut pels seus voltants (Eiximenis). És gairebé segur que Pachs fou influït per Metge, amb el qual visqué el final dramàtic i sobtat del regnat de Joan I. Riquer caracteritza Pachs com un moralista elemental i pessimista, atret pel prestigi dels clàssics.¹⁹ Així, el recull es configurava d'acord amb un patró controlable: literatura d'autors catalans curials del pas del segle XIV al XV, avantatjadament coneguts per les seves posicions morals. Si això és clar pel que fa a Pachs, i Eiximenis, potser no ho és tant per a Metge. I aquí és on prendria cos la hipòtesi de la substitució de Metge per Jafudà. Un clàssic de la primera meitat del XIV contra l'innovador Metge? En el seu estat actual, l'única anomalia del ms. és justament el foli de l'obra del secretari. Pachs, Eiximenis i Bonsenyor formen un trio que executa de forma impecable les variacions sobre el tema moral, amb un punt innegable d'arcaisme en el text de Bonsenyor. Es podia dir el mateix de l'*Apologia*? Aquest és l'enjòlit de la qüestió i, a parer nostre, la possible causa — justificada o no — de la supressió de l'escrit de Metge en aquest recull, on, per les raons ja dites, hi esqueia admirablement.

La hipòtesi de la interrupció sobtada de l'*Apologia*, amb l'allunyament definitiu del copista que fins llavors havia treballat en el recull, vindria encara avalada per un altre fet. Arribats a l'última línia del fragment medicià, fol. 76vb, quan la vista es gira cap al foli 77ra, hi troba un sol mot: *Libre*, escrit ja per una altra mà, que tampoc no és la mà del copista que afegirà els *Proverbis e dits de philòsofs* al ms. Això indica que un altre text havia estat seleccionat abans del de Bonsenyor per tal de reemplaçar el de Metge? No és segur i tant se val. La raó per la qual hom no copia res al foli 77r pot ésser purament formal: entre text i text, el curador del ms. hi deixa sempre una pàgina de respecte: fol. 43v, 75v, 94r.²⁰ Interrompuda i vetada l'*Apologia*, ara

19. Cf. *Història*, o. c., ib.

20. Encara que, de fet, el foli 94r és ocupat en la seva primera meitat per l'*incipit*, tan llarg, del *Tractat de les monedes* d'Arnau Capdevila, aquest tractat començava al foli 94v, «Com tots los reys princeps e regidors de regnes e terres de cristians...». La prova n'és que al marge superior d'aquest foli, ben centrat, hom hi va estampar el número romà ,V', número d'ordre del tractat dins el recull. Si l'*incipit* no fos posterior, el número romà hauria hagut d'aparèixer al marge superior del foli 94r. Això vol dir que en el moment d'iniciar la còpia del *Tractat de les monedes*, el foli 94r era buit i formava pàgina de respecte. Una prova suplementària del que diem la forneix el document d'inventari i encant dels llibres de Guillem Garriga, balancer, ciutadà de Barcelona, posseïdor de l'obra d'Arnau Capdevila, fet el 1461, on falta l'*incipit* llarg del nostre manuscrit, car en l'inventari esmentat el *Tractat de les monedes* comença directament per l'*incipit* del primer capítol: «Ítem, altre libre scrit en paper de forma de full, ab cubertes vermelles, ab bolles, qui comensa en lo vermell: *Capítol primer*, e en lo negre:

hom conservava les formes i l'estil del ms. Tot això no obstant, la distracció que suposa el mot *Libre* estampat al bell inicci del foli 77ra és un altre indicatiu que en aquest precís indret del manuscrit s'hi va produir un episodi de brusquedat, precipitació i canvis, amb les degudes reconduccions. Lamentablement això significava la pèrdua de l'*Apologia* per a nosaltres.

Si un cop de sort no ens posa una dia en contacte amb altres fragments de l'*Apologia*, sempre serà un misteri què era el que Bernat Metge volia defensar en el seu 'petit llibre', quines eren les 'impugnacions fetes contra veritat' i quins els dubtes del secretari. Té algun sentit indicatiu el fet que *Lo Somni* hagi estat transmès i l'*Apologia* no? L'apel·lació a la veritat que Metge estampava en la primera pàgina d'aquesta obra i l'embocadura directa del problema del mal (o del de la Providència) que posava en llavis de Ramon Çavall constitueixen una entrada ben diferent de la recercada i aparatosa escenificació inicial de *Lo Somni*. En l'*Apologia* Metge va de dret al gra, el diàleg comença amb un punt de cruessa innegable. No fóra gens estrany que una determinada beateria intel·lectual hagués tingut dificultats davant l'escrit de Metge, fins al punt de considerar-lo escandalós i deleteri des del punt de vista doctrinal. Com, per no anar tan lluny, tampoc no seria estrany que un diàleg, estructurat segons un model literari italià ben determinat, causés perplexitat en uns receptors avesats a una altra música, encara impreparats per a entendre un diàleg on els interlocutors són personatges coneguts i coetanis, on el marc dialògic està impregnat de versemblança, i on la doctrina exposada s'atomitza en la varietat d'*opinions* tan diverses com els personatges que les defensen.²¹ Des d'aquest punt de vista, *Lo Somni* seria la continuació natural de l'*Apologia*, amb la particularitat que en el seu segon diàleg Bernat Metge hauria amanit els seus dubtes i la seva apel·lació a la veritat amb uns ingredients dramàtics i literaris que, en part, en dissimularien l'aspror. És que havia pogut copsar que l'*Apologia* suscitava reaccions d'incomoditat i/o d'hostilitat franca?

De manera que ens inclinàriem a pensar que la decisió de copiar l'*Apologia* en el ms. BNF esp. 55 i la decisió d'interrompre la còpia foren

---

"Com tots los reys", e en lo negre feneix: "sia remès a les leys de la terra": cf. edicions del document en Josep M. MADURELL I MARIMON, *Manuscrits en català anteriors a la impremta, 1321-1474; contribució al seu estudi*, Barcelona, ANABA 1974, 83-85, §119-120; Josep A. IGLESIAS FONSECA, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XV: les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial, anys 1396-1475*, tesi doctoral de la UAB 1996, ed. en microfites, 1242-48, §286-287; i en Lluís CIFUENTES, *Tres notes sobre traduccions quirúrgiques al català. II. Notícia d'una traducció catalana de la Chirurgia d'Henri de Mondeville*, dins «ATCA», XIX (2000), 595-597.

21. Darrerament el caràcter radicalment nou de la manera de fer de Bernat Metge ha estat defensat per Roger FRIEDLEIN, *Mitologia antiga i forma dialògica en Lo Somni de Bernat Metge (1398)*, dins Roger FRIEDLEIN i Sebastian NEUMEISTER (ed.), dins «*Vestigia fabularum*». *La mitologia antiga a les literatures catalana i castellana entre d'Edat Mitjana i la Moderna* (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 98), Barcelona, Curial – PAM 2004, 65-83.

degudes a punts de vista del tot contraris sobre les idees de Metge. Interrompuda la còpia de l'obra de Metge al seu bell començament, el copista que havia estat treballant en el còdex desapareix i, segurament una mica més tard, hom hi fa copiar una obra de literatura moral prestigiosa, però ni de bon tros tan moderna com era l'*Apologia*. Ateses les reticències constataades que trobà *Lo Somni* de Metge entre membres conspicus del clergat català,²² hom se sentiria inclinat a pensar que l'operació antimediciàna en el nostre ms. podria estar relacionada amb aquestes reticències, i potser amb reticències encara majors que hagués pogut suscitar l'*Apologia*, sense que això hagi de significar que postulem —ni exclouem, naturalment— una intervenció clerical en l'afer.

És probable que el manuscrit hagués pertangut a algun curial català de Nàpols o de Roma i que d'aquest hagués passat al seu propietari italià per procediments que no han deixat rastre conegut. L'íter posterior és irrellevant, en comparació amb el fet que en el procés de la seva naixença el ms. hagi estat marcat per la contraposició ideològica suggerida. Ara bé, la hipòtesi hauria d'ésser ulteriorment confirmada o infirmada per altres indicis. Per exemple, seria oportú seguir el rastre del copista de l'*Apologia* en d'altres mss. que poguessin informar millor sobre els possibles editors o medis intel·lectuals amb els quals estava en contacte, potser àdhuc en sintonia. D'altra banda, algú creu que la recerca d'altres fragments de l'*Apologia* i fins i tot de l'obra sencera s'hagi de donar per acabada? L'obra de Metge ha estat exhumada en un lapse de temps escandalosament curt i acostat. Experiències recents demostren que nous textos catalans, sencers o fragmentaris, són susceptibles d'ésser identificats en reculls miscel·lanis o facticis aixoplugats als catàlegs de les biblioteques sota el fantasma de títols del tot genèrics, que el bibliotecari de torn no ha tingut el lleure o els mitjans suficients per a identificar. Per tant, d'una cosa estem segurs: som ben lluny d'haver dit cap darrera paraula en una matèria que encara necessita tota mena d'extensions i d'aprofundiments, començant pels codicològics.

---

22. Cf. el nostre treball *Ramon Sibiuda, lector de Bernat Metge?*, dins Josep CORCÓ *et al.*, *Què és l'home? Reflexions antropològiques a la Corona d'Aragó durant l'Edat Mitjana*, Barcelona, Prohom Edicions 2004, 227-252.